

-
- 1 ноября 1921 г. – Днепропетровск, 1994.
3. 1917-1927. Десять лет борьбы и строительства на Днепропетровщине. – Днепропетровск, 1927.
 4. Архирейський Д. Український повстанець 1918-1921 рр.: за що і проти чого // 8-річчя відродження української державності: минуле і сучасне: Доповіді і повідомлення на всеукраїнській науковій конференції. 14-16 листопада 1997 р. – Сімферополь, 1997.
 5. Безносков А.И. Социально-экономическое и общественно-политическое развитие немецких поселений Юга Украины в начале XX века // Вопросы германской истории: Сб. науч. ст. – Донецк, 2000.
 6. Белаш А.В., Белаш В.Ф. Дороги Нестора Махно. – К., 1993.
 7. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917-1927). – К., 2000.
 8. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX ст. – К., 1996.
 9. Грицак Я. Українська революція, 1914-1923 рр.: нові інтерпретації // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісій НТШ в Україні. – Львів, 1999. – Вип. 2 (1995-1997).
 10. Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине. – Харьков, 1922. – Вып.1.
 11. Кучер О.О. Розгром збройної внутрішньої контрреволюції на Україні в 1921-1923 рр. – Харків, 1971.
 12. Лихолат А.В. Розгром націоналістичної контрреволюції на Україні (1917-1922 рр.). – К., 1955.
 13. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. – Тернопіль, 2000.
 14. Архирейський Д.В., Ченцов В.В. З історії репресій проти українського селянства в 20-ті роки (За матеріалами воєнних нарад) // Бористен. – 1997. – № 4; № 5; № 6.
 15. Архирейський Д.В., Ченцов В.В. Махновці після “махновщини”: чутки і реальності (1921-1929) // Грані. – 1998. – № 11.
 16. Жуковский М. Про підпільну петлюрівську організацію // Нікопольська правда. – 1996. – 24 грудня.
 17. Пісна Н., Логвинов О. Кінець банди Шаповала // Червоний гірняк. – 1990. – 8 грудня; 1991. – 24 січня.
 18. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф.Р-224. – Оп.1. – Спр.2.
 19. Там же. – Спр.4.
 20. Там же. – Спр.6.
 21. Там же. – Спр.11.

SUMMARY

The Peasants' movement in opposition in Ekaterinoslav region in 1921 is considered as the special social phenomenon, which had political character and national features. The preconditions, reasons and character of struggle of Peasants' groups against the Soviet authorities policy are covered. Diverse ideological oriented insurgent movements: Makhno's, Petlura's, and criminal gangsterism are analysed. The reasons of failures for the Peasants' anti-Soviet movement are explained.

Ю.А. Святець

БЕЗПОСІВНІ СЕЛЯНСЬКІ ГОСПОДАРСТВА ПІВДЕННИХ ОКРУГІВ УКРАЇНИ В ПЕРІОД НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

В опублікованих матеріалах щорічних весняних вибіркового переписів селянських господарств України одна з груп визначена як безпосівна. У 1925 р. голова відділу сільськогосподарської статистики ЦСУ України М.Б.Гуревич у нарисах з питань диференціації селянських господарств зазначив, що природа безпосівних господарств залишається нез'ясованою [4, с.23-24].

У даному дослідженні аналізуються матеріали весняного вибіркового перепису 1925 р. методом головних компонентів, який за власною “ідеологією” спрямований на з'ясування причин (головних компонент) несхожості об'єктів (безпосівних селянських господарств) [3]. 1925 р. обрано як “переломний” в історії непу на селі: йому передували несприятливі суспільні та природні події (громадянська війна, експропріації, неврожаї та голод тощо), а по цьому зафіксовано реальні три роки “добробуту” (відновлення довоєнних посівних площ, поступове нарощування як рілляницького, так і тваринницького виробництва, самоорганізація кооперативних засад діяльності селянства тощо). На підставі матеріалів весняного перепису селянських господарств 1925 р. [2] нами створена база даних, в основу якої покладені відомості 110 соціально-економічних ознак селянських господарств України, з яких зроблено вибірку для південних округів (Бахмутський, Бердянський, Запорізький, Зінов'ївський, Ізюмський, Катеринославський, Криворізький, Луганський, Маріупольський, Мелітопольський, Миколаївський, Одеський, Олександрійський, Павлоградський, Первомайський, Сталінський, Старобільський, Херсонський).

Сутність методу головних компонент полягає в тому, що в багатовимірному просторі, розмірність (кількість осей) якого визначається числом ознак, будується нова система координат, яка містить більше інформації, ніж вихідна. Якщо уявити собі множину об'єктів (селянських господарств) як сукупність точок у багатовимірному просторі (яка нагадуватиме бджолиний рій або хмару), то вісь першої компоненти будується у напрямі найбільшого видовження “хмари”. Така вісь містить найбільше інформації про об'єкти, оскільки на неї проектується найбільше розсіяння “хмари”, тобто на ній найбільше відображаються розбіжності між об'єктами (господарствами). Друга вісь, яка відповідає другій компоненті, будується ортогонально (перпендикулярно) до першої (для того, щоб забезпечити статистичну незалежність від першої компоненти) і знову ж таки в напрямі найбільшого видовження кореляційної хмари. Аналогічно будуються інші осі компонент. У цілому в новій системі координат компонент число осей відповідає вихідному числу ознак. Для кожної з компонент можна обчислити відсоток поясненого розсіяння (несхожості) об'єктів. Цей показник використовується для визначення числа головних компонент. Для цього достатньо скласти значення відсотків поясненої дисперсії для перших кількох компонент і обрати лише ті з них, які роблять істотний внесок у загальну дисперсію (розсіяння) об'єктів, тобто є найбільш інформативними. Цей принцип ґрунтується на тому припущенні, що коли перші кілька (4-5) компонент (які називають головними) пояснюють лівову частку розбіжностей в об'єктах (понад 50%), а решта (наприклад, 45) компонентів – решту дисперсії, то цією рештою можна знехтувати. Тим самим забезпечується зменшення простору, в якому вміщуються і аналізуються об'єкти [3].

Сенс кожної з головних компонент визначається на підставі вивчення їх зв'язків з ознаками – факторними навантаженнями, які набувають значень в інтервалі від -1 до $+1$. Близькість значення факторного навантаження певної ознаки до нуля свідчить про статистичну незалежність (невпливовість) даної ознаки на компоненту. Якщо ж абсолютне значення навантаження близьке до одиниці, то це означає, що дана ознака бере безпосередню участь у формуванні компоненти. Знак “плюс” означає, що дана ознака впливає на компоненту вище середнього рівня (тобто притаманна більшості об'єктів), відповідно знак “мінус” визначає вплив нижче середнього рівня [3].

Внаслідок застосування методу, ідея якого описана вище, одержані 5 головних компонентів, які пояснюють більшу половину (57,08%) несхожостей безпосівних господарств.

Перша головна компонента пояснила 17,22% загального розсіяння господарств (табл. 1). Вона чинила додатний вплив на ознаки, що характеризували господарства щодо розвитку тваринництва (великої рогатої худоби, корів, коней, в т. ч. і робочого віку, свиней, кіз, птиці). У таких господарствах спостерігався надлишок їдців та робочих рук порівняно з розмірами надільної догідної та орної землі. Тому як додатковий варіант існування цих господарств були власні торговельні та промислові заклади.

Отже, *першу причину*, що пояснює безпосівність майже п'ятої частини господарств України навесні 1925 р., можна визначити як нерільницький (торгово-промисловий та тваринницький) напрям діяльності *малоземельних* господарств.

Таблиця 1. Факторні навантаження ознак першої головної компоненти.

<i>Додатні навантаження</i>		<i>Від'ємні навантаження</i>	
<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>	<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>
У середньому на 1 господарство припадало:		Відсоток господарств:	
У цілому голів худоби	0,870	Без худоби	0,850
Корів	0,821	Без корів	0,825
Великої рогатої худоби	0,806	Без великої рогатої худоби	0,814
Робочих коней	0,715	Без робочих коней	0,743
Свиней	0,715	Без возів	0,662
Коней	0,694	Без робочої худоби	0,538
Працівників робочого віку	0,578	Здавали орну землю	0,552
Членів сім'ї	0,525	Без свиней	0,519
Членів сім'ї чоловічої статі	0,510	Площі землі:	
Кіз	0,307	Орної у власному користуванні у середньому на 1 члена сім'ї	0,510
Птиці	0,306	Орної у власному користуванні у середньому на 1 господарство	0,478
Відсоток господарств:		Догідної у власному користуванні у середньому на 1 члена сім'ї	0,454
З 1 коровою		Догідної у власному користуванні у середньому на 1 господарство	0,397
Обробляли землю власною худобою	0,774	% зданої в оренду орної землі від усієї зданої догідної	0,302
Обробляли землю			

власним реманентом, %	0,727		
3 2 коровами	0,626		
3 торговельними та промисловими закладами	0,378		
3 2 кіньми	0,371		
Без власної догідної землі	0,295		

Друга компонента (15,02%) впливає позитивно на ознаки (табл. 2), що характеризували господарства, які були порівняно добре забезпечені догідною та орною землею, але яким бракувало тяглової худоби. Тому вони здебільшого здавали орну землю в оренду й існували переважно за рахунок молочного тваринництва та ренти, оскільки не мали навіть можливості обробити землю супрягою.

Таким чином, другою причиною, що викликала існування безпосівних господарств, була недостатня забезпеченість їх живим та мертвим реманентом і як альтернатива – молочна спеціалізація тваринництва.

Таблиця 2. Факторні навантаження ознак другої головної компоненти.

<i>Додатні навантаження</i>		<i>Від'ємні навантаження</i>	
<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>	<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>
Відсоток господарств:		Відсоток господарств:	
Без коней	0,790	Обробляли землю супрягою худоби	0,816
Без присадибних та городніх посівів	0,656	3 1 конем	0,806
Без овець	0,645	Обробляли землю супрягою реманенту	0,798
Без робочої худоби	0,533	Без знарядь оранки та засіву	0,770
Без власної догідної землі	0,382	3 1 волом	0,716
3 4 і більше коровами	0,338	У середньому на 1 господарство припадало:	
3 2 коровами	0,310	Посівів на садибі та городі	0,814
У середньому на 1 господарство припадало:		Плугів різних	0,787
Догідної землі у власному користуванні	0,583		
Орної землі у власному користуванні	0,568		
Орної землі у фактичному користуванні	0,509		
Догідної землі у фактичному користуванні	0,503		
Здано десятин орної землі	0,502		
Орендовано дес. орної землі	0,428		
У середньому на 1 їдця в господарстві:			
Орної землі у власному			

користуванні	0,549		
Догідної землі у власному користуванні	0,542		
Орної землі у фактичному користуванні	0,502		

Третя компонента (11,38%) позитивно впливає на ознаки (табл. 3), що характеризують господарства з недостатньою забезпеченістю догідною та орною землею. При цьому їм не завжди вистачало власних сільськогосподарських знарядь (плугів, сівалок, борін, букерів тощо) та тягла (коней) для того, щоб власними силами обробити землю, але мали значні посіви на присадибних та городніх ділянках. Те, що компонента справляє достатньо сильний додатний вплив на ознаки пересічної забезпеченості господарств букерами та плугами і водночас на відсоток господарств без знарядь оранки та посіву, може свідчити про концентрацію засобів в окремих господарствах, тоді як більшості з них живого та мертвого реманенту бракувало. З іншого боку, компонента вказує на значний вплив ознак, які відображають факти обробітку землі супрягою. Водночас вони майже не наймали живого чи мертвого реманенту. Це можна пояснити громадськими засадами користування засобами виробництва, тобто знаряддя знаходилися не в приватній, а в громадській власності, що надавало можливості їх спільного використання господарствами.

У даному випадку відсутність польового посіву можна пояснити так. Наявна земля господарствами заорювалася, оскільки дійсне невикористання землі для господарчих потреб без поважних причин протягом трьох років і більше надавало підстави земельним комісіям порушувати питання про позбавлення господарства права користування землею [1], але, оскільки, господарство не було спроможним (наприклад, через брак насіння) її засівати або не встигло засіяти на момент проведення перепису, то й потрапляло до категорії безпосівних.

Отже, третьою причиною безпосівності селянських господарств України у 1925 р. можна назвати брак живого та мертвого реманенту.

Таблиця 3. Факторні навантаження ознак третьої головної компоненти.

<i>Додатні навантаження</i>		<i>Від'ємні навантаження</i>	
<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>	<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>
У середньому на 1 господарство припадало:		Відсоток господарств:	
Догідної землі у фактичному користуванні	0,614	Обробляли землю найманим реманентом	0,606
Букерів	0,611	Обробляли землю найманою худобою	0,601
Орної землі у фактичному користуванні	0,583	Без коней	0,575
Плугів різних	0,583		
Посівів на присадибних та городніх ділянках	0,545		
Відсоток господарств:			
З 1 конем	0,555		
Обробляли землю супрягою реманенту	0,547		
Без знарядь оранки та	0,526		

посіву			
Обробляли землю супрягою худоби	0,515		

Четверта компонента (7,42%) свідчить про те, що господарства, на які вона впливала, були великосімейними і мали надлишки робочої сили (табл. 4). Вони орендували орну землю, оскільки власної не мали, або її було недостатньо. Орендовану землю обробляли у змішаний спосіб, проте не засівали. Надлишок робочої сили використовувався поза межами сільськогосподарського виробництва, в т. ч. і на тимчасових та строкових роботах (терміном від 1 місяця до 1 року). Це могли бути відробітки за орендовану землю, за надані засоби її обробітку, заробітки в місті, на шахтах тощо.

Отже, *четвертою причиною* існування безпосівних господарств було малоземелля та перенаселення, внаслідок чого головним джерелом їх існування були сторонні заробітки.

Таблиця 4. Факторні навантаження ознак четвертої головної компоненти

<i>Додатні навантаження</i>		<i>Від'ємні навантаження</i>	
<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>	<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>
У середньому на 1 господарство припадало:		Відсоток господарств:	
Членів сім'ї робочого віку	0,619	З 1 конем та 1 волом	0,400
Членів сім'ї чоловічої статі	0,575	Здавали орну землю	0,315
У цілому членів сім'ї	0,530	У середньому на 1 господарство припадало:	
Кіз	0,465	Коней	0,467
Орендованої орної землі	0,377	Робочих коней	0,413
Відсоток господарств:		У середньому на 1 їдця припадало:	
Відчувували робітників на строк до 1 року	0,587	Догідної землі у власному користуванні	0,351
Із заробітками поза власним господарством	0,491	Орної землі у власному користуванні	0,312
Орендували лише орну землю	0,450		
Обробляли землю худобою у змішаний спосіб	0,426	% зданої орної землі у складі зданої придатної	0,423
Обробляли землю реманентом у змішаний спосіб	0,407		
З 2 волами	0,368		
Відчувували робітників	0,318		
Загальне число господарств	0,352		
% орендованої орної землі у складі орендованої догідної	0,377		

П'ята компонента (6,02%) має додатний вплив (табл. 5) на відсоток господарств, що обробляли землю власними засобами, супрягою та змішаним способом. Господарства не мали коней, але й не здавали землю в оренду. Це були, як правило, малосімейні господарства – рільницьке господарство (двір) могло складатися з однієї повнолітньої особи, незалежно від статі, які не могли й не відчувували робочу силу на сторонні заробітки. Коштів їм вистачало лише на утримання домашньої птиці.

Отже, *п'ята причина* безпосівності господарств – це брак робочої сили в малосімейних господарствах (можливо, вдови, інваліди, вчителі тощо). Тому земля заорювалася лише задля збереження права користування нею.

Таблиця 5. Факторні навантаження ознак п'ятої головної компоненти.

<i>Додатні навантаження</i>		<i>Від'ємні навантаження</i>	
<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>	<i>Назва ознаки</i>	<i>Значення</i>
Відсоток господарств:		Відсоток господарств:	
Обробляли землю худобою у змішаний спосіб	0,446	Здавали сіножаті в оренду	0,663
Обробляли землю реманентом у змішаний спосіб	0,428	Зі сторонніми заробітками	0,493
Обробляли землю власним реманентом	0,417	Відчужували робочу силу	0,453
Обробляли землю власною худобою	0,411	3 1 конем і 2 волами	0,450
Без власної догідної землі	0,376	Здавали орну землю в оренду	0,427
Обробляли землю найманою худобою	0,350	У середньому на 1 господарство припадало:	
Обробляли землю найманим реманентом	0,345	Членів сім'ї	0,380
Без робочих коней	0,303	Членів сім'ї чоловічої статі	0,353
Птиці у середньому на 1 господарство	0,301	Кіз	0,329
		Кількість господарств	0,425

Підсумовуючи результати методу головних компонент, можна назвати такі основні причини існування у 1925 р. в Україні безпосівних господарств: малоземелля або безземелля; брак власного живого та мертвого реманенту, а також власної робочої сили (внаслідок втрати годувальника, інвалідності, малосімейності тощо), а також внаслідок стихійного лиха (неврожай, пожежа, епідемії худоби тощо). Залежно від причин безпосівності господарства реалізовували себе (добували засоби до існування) у такі способи: 1) інтенсивним м'ясним та молочним тваринництвом; 2) утриманням торговельного або промислового закладу; 3) рентою з оренди землі, реманенту, тягла; 4) сторонніми заробітками у наймах. Безпосівність господарств може також пояснюватись відходом окремих їх членів на військову службу, призовом по мобілізації або обранням на радянські та громадські посади, що забезпечувало, згідно з Земельним кодексом, збереження за ними земельної ділянки протягом усього терміну служби [1].

Джерела та література

1. Земельний Кодекс с изменениями и дополнениями по 1 октября 1925 г. и алфавитно-предметным указателем. – Харьков, 1925. – Ст. 16.
2. Статистика України. – Серія 2: Сільськогосподарська статистика. – Т.3: Матеріали щорічних вибірових обслідувань сільського господарства України. – Вип.9. Підсумки весняного обслідування селянського господарства України в 1925 р. – Харків, 1926.
3. Бородкин Л. И. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях. – М., 1986.
4. Гуревич М.Б. К вопросу о дифференциации крестьянского хозяйства Украины. Очерк второй. – Харьков, 1925.

SUMMARY

On materials of the 1925 spring selective census in the South-Ukrainian regions, an economic condition of the non-sown peasantry farms during the period of New Economic policy is analysed. The author applies a mathematical-statistical method of the main components.

V.I. Sarichev

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ХЛІБОЗАГОТІВЕЛЬ 1927-1929 РОКІВ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ

Упродовж тривалого терміну існування України як незалежної держави вчені, політики, управлінці намагаються розв'язати найважливіше питання сучасності: чому країна, що має потужні чорноземи, неабиякий науково-технічний потенціал і працююче населення, пасе задніх у низці країн з перехідною економікою? Спробуємо розглянути цю проблему з точки зору історичної ретроспективи хлібозаготівельної політики 1927-1929 років.

Значне розбалансування хлібного ринку у 1927-1929 рр. об'єктивно було спричинене принциповими прорахунками державного керівництва в аграрній політиці і кардинальними змінами його поглядів щодо перспектив непу, які зумовили негативне ставлення сільських товаровиробників до хлібозаготівельної кампанії. Спочатку поступове і обережне, а згодом активне і беззастережне підпорядкування соціально-економічних процесів інтересам форсованого розвитку індустріальної бази спровокувало категоричне несприйняття селянами нового більшовицького курсу, який по суті майже не відрізнявся від політики воєнного комунізму у повоєнний період і свідчив про остаточну усталену традицію розв'язувати всі існуючі проблеми силовими методами.

До арсеналу методів впливу на селянство була залучена система “надзвичайних заходів”, до складу якої входили економічні, політичні і адміністративні заходи. Ця система замовчувалася офіційними установами, центральне керівництво при нагоді намагалось відмежуватися від неї і перекласти тягар відповідальності за її дію на місцеву владу, але масштаби її застосування дозволяють надати означеним заходам статус державної політики наприкінці 20-х років.

У свою чергу, хлібороби України з року в рік посилювали опір, надаючи перевагу господарчим, суто економічним, а відтак пасивним з соціально-класової точки зору формам боротьби за власні права. Поширенням стало індивідуальне скорочення виробництва, зменшення посівних площ, використання посівного матеріалу з великими домішками жита (суржиковий клин). Значне падіння частки товарного зерна сталося внаслідок переорієнтації рільництва у бік вирощування малоцінних технічних культур, масового розповсюдження на Півдні України так званих “житніх настроїв”, збільшення внутрішнього споживання селянського двору і повсюдного приховування збіжжя.

Відносний спокій у взаєминах селянства і влади, властивий періоду розквіту непу, змінився ескалацією напруженості, каталізаторами якої стали активні форми протидії найміцніших прошарків села “надзвичайним заходам”. Хвиля “баб'ячих бунтів” у Херсонському, Запорізькому, Маріупольському і Миколаївському округах, стійка тенденція до зростання кількості терористичних актів проти представників радянської влади на місцях, групові відмови не тільки від виконання, а й навіть від вручення повідомлень про обсяги хлібозаготівельного завдання, волинки і демонстрації, листівки, прокламації, народні пісні та приказки, що закликали до збройної боротьби, чітко обреслювали фронт протистояння.

Ці аспекти хлібозаготівельної політики вже знайшли певне відображення у попередніх публікаціях автора [3, с.62-67]. Сьогодні спробуємо зосередити увагу на маловивчених, специфічних, суб'єктивних аспектах означеної проблеми: негативному впливі хлібного керівництва на різних щаблях влади.

Перекручення, злочини та зловживання місцевої влади опосередковано провокувалися вказівками з центру, бо працівники низової ланки на довгий час залучалися до хлібозаготівельної кампанії, опинившись на становищі заручників